

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав : [монографія] / за заг. ред. академіків НАПрН України О.Д. Крупчана та В.В. Луця. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. – 400 с.
2. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав // Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – М. : Статут, 2001. – С. 20–212.
3. Сулейменов М.К. Субъективное гражданское право и средства его обеспечения в Республике Казахстан / М.К. Сулейменов // Субъективное гражданское право и средства его обеспечения : материалы Международной научно-практической конференции, посвященной памяти Ю.Г. Басина (в рамках ежегодных цивилистических чтений) (Алматы, 13–14 июня 2005 г.) / отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы : НИИ частного права КазГЮУ, 2005 – С. 31–32.
4. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В.А. Белова. – М. : Юрайт-Издат, 2008. – 993 с.
5. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права / Е.Я. Мотовиловкер. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1990. – 136 с.
6. Жилінкова І. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав / І. Жилінкова // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 1(68). – С. 100–107;
7. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : [монографія] / Р.О. Стефанчук ; відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : КНТ, 2008. – 626 с.
8. Менглиев Р.Ш. Защита права владения / Р.Ш. Менглиев. – Душанбе : Конуният, 2002. – 171 с.
9. Ромовская З.В. Защита в советском семейном праве / З.В. Ромовская. – Львов : Вища школа, 1985. – 180 с.
10. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М. : Госюриздат, 1961. – 381 с.
11. Чечот Д.М. Субъективное право и формы его защиты / Д.М. Чечот. – Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1968. – 72 с.

УДК 347.91/.95

**ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ
В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

**REGARDING THE DEFINITION OF PROCEDURAL COERCION
IN CIVIL PROCEEDINGS**

Куцик К.В.,

*ад'юнкт докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ*

Наукову статтю присвячено дослідженню процесуального примусу, який застосовується судом під час здійснення цивільного судочинства. У результаті аналізу наукової доктрини та цивільного процесуального законодавства України визначено поняття, ознаки та особливості цивільного процесуального примусу. За результатами дослідження зроблено висновок про неможливість ототожнення таких понять, як «цивільний процесуальний примус» та «цивільна процесуальна відповідальність».

Ключові слова: примус, державний примус, цивільний процесуальний примус, цивільна процесуальна відповідальність, цивільне судочинство.

Научная статья посвящена исследованию процессуального принуждения, который применяется судом в ходе осуществления гражданского судопроизводства. В результате анализа научной доктрины и гражданского процессуального законодательства Украины определено понятие, признаки и особенности гражданского процессуального принуждения. По итогам исследования сделан вывод о невозможности отождествления таких понятий как «гражданский процессуальный принуждение» и «гражданская процессуальная ответственность».

Ключевые слова: принуждение, государственное принуждение, гражданское процессуальное принуждение, гражданская процессуальная ответственность, гражданское судопроизводство.

The scientific article is devoted to research of procedural coercion applied by the court in the course of the civil proceedings. An analysis of the scientific doctrine and civil procedural law of Ukraine defined the concept, features and characteristics of civil procedure enforcement. According to the research was concluded about the impossibility of identifying such concepts as "civil procedural coercion" and "civil procedural responsibility."

Key words: coercion, state coercion, civil procedural coercion, civil procedural responsibility, civil proceedings.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Цивільне процесуальне законодавство наділяє учасників процесу широким колом прав щодо захисту своїх інтересів під час здійснення цивільного судочинства. Водночас вони

зобов'язані добросовісно користуватися наданими їм цивільними процесуальними правами. Зловживання такими правами з боку осіб, які беруть участь у справі, а також невиконання своїх процесуальних обов'язків іншими учасниками цивільного процесу (свідками, експертами, перекладачами, спеціаліс-

тами, особами, які надають правову допомогу) має наслідком затягування розгляду цивільної справи, а також відволікання великої кількості осіб від виконання покладених на них обов'язків. Для протидії таким негативним явищам цивільне процесуальне законодавство України передбачає застосування до порушників заходів процесуального примусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Варто звернути увагу на те, що сьогодні в науці цивільного процесуального права відсутній єдиний підхід до розуміння юридичної природи та сутності заходів процесуального примусу.

Зокрема, наукові погляди на вищевказану проблематику знайшли своє відбиття у дослідженнях таких українських науковців, як С.С. Бичкова, В.Б. Баранкова, В.І. Бобрик, М.О. Гетманцев, В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, Г.В. Чурпіта, які пропонують розглядати процесуальний примус у цивільному судочинстві як спосіб забезпечення порядку у судовому засіданні та недопущення порушення прав учасників цивільного процесу. Водночас С.В. Васильєв, І.М. Лукіна, В.А. Кройтор та інші ототожнюють процесуальний примус із поняттям цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності за недотримання встановлених у суді правил.

При цьому варто відзначити, що не було достатності із цієї проблематики і під час прийняття чинного ЦПК України. Так, попередньо глава 9, яка нині регулює підстави та порядок застосування заходів процесуального примусу, мала назву «Заходи процесуальної відповідальності», яку, однак, у другому читанні законопроект було запропоновано змінити на наявну тепер – «Заходи процесуального примусу».

Виходячи із наведеного, формулювання мети полягає у вирішенні наукового завдання щодо з'ясування поняття та юридичної природи процесуального примусу, який застосовується у цивільному судочинстві, а також визначення на основі порівняльного аналізу співвідношення категорій «процесуальний примус» та «цивільна процесуальна відповідальність».

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 3 ст. 27 ЦПК України особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Крім того, у ст. 162 ЦПК України закріплені обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання.

Дотримання відповідних приписів цивільних процесуальних норм є однією з умов виконання завдань цивільного судочинства. Проте в умовах існування конфлікту між сторонами процесу, його диспозитивності та можливості використовувати для захисту своїх прав різноманітні процесуальні засоби ймовірний вихід за чіткі процесуальні приписи, що призводить до їх порушення.

Як поширені обставини, які ускладнюють досягнення цілей правосуддя, дослідники називають «процесуальні порушення» (Н.О. Чечіна [1, с. 53],

В.В. Бутнєв [2, с. 16], Г.М. Ветрова [3, с. 71] та ін.), «правові аномалії» (Н.В. Кузнецов [4, с. 6]), «зловживання цивільними процесуальними правами» (А.В. Юдін [5]), «перешкоджання здійсненню правосуддя з боку осіб, які беруть участь у справі» (А.І. Приходько [6]). Усі ці категорії відбивають явища єдиної природи – несумлінну поведінку учасників процесу, що зумовлює настання відповідних заходів реагування – заходів процесуального примусу, передбачених ЦПК України.

У ЦПК України, прийнятому Верховною Радою України 18 березня 2004 р., заходи процесуального примусу виокремлені в однойменну главу. Ст. 90 ЦПК України дає визначення заходам процесуального примусу, якими є встановлені Кодексом дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства. Однак, незважаючи на законодавче закріплення, у науці й досі не відбулося єдине уніфіковане тлумачення цього поняття.

Так, «примус» визначають як натиск з чийого боку [7, с. 362] або зумовлену кимось або чимось необхідність діяти певним способом, незалежно від бажання; натиск, обумовлений законом [8].

У теорії права під примусом розуміють конкретні засоби впливу, які пов'язані з обмеженням тією чи іншою формою свободи особи. Ще давньокитайський філософ Конфуцій приділяв увагу примусу «як наріжному каменю соціальної організації суспільства», зокрема, зазначаючи, що без «лі» (що означало норму, правило, церемоніал) не може бути порядку, а отже, і процвітання в державі: «Лі – встановлений порядок речей» [9, с. 13–14].

Також примус характеризують як такий засіб, котрий застосовується лише до конкретних суб'єктів права, які порушили юридичні норми, з метою примусити виконувати правові приписи, не допустити нових порушень, виховати винних осіб і навколишніх [10, с. 29].

Так, наприклад Р.О. Кабальський вказує на те, що дотримання норм права пов'язане з вимогою уповноваженого суб'єкта виконати правовий обов'язок. Невиконання такого обов'язку викликає протидію з боку уповноважених суб'єктів та спричиняє можливість застосування примусу [11, с. 94].

Поширена також думка, згідно з якою примус є однією зі стадій механізму правозастосування, до яких належать: 1) владна діяльність компетентних органів і осіб із здійснення своїх повноважень; 2) діяльність, спрямована на сферу суспільних відносин інших суб'єктів права; 3) надання їм допомоги і створення умов для нормального використання прав, виконання обов'язків, дотримання основних вимог; 4) здійснення примусового впливу на суб'єктів права з метою підпорядкування їх поведінки вимогам закону [12, с. 44].

На наш погляд, найбільш повно відбиває сутність примусу визначення В.В. Серьогіної, відповідно до якого примус – це фізичний, психічний або інший вплив уповноважених на те органів держави, поса-

дових осіб, представників громадськості на свідомість і поведінку суб'єктів шляхом застосування до них у встановленому процесуальному порядку примусових заходів, передбачених у санкціях (диспозиціях) правових норм і пов'язаних із настанням для них негативних наслідків особистого, майнового або організаційного порядку з метою боротьби із правопорушеннями, охорони суспільної безпеки і правопорядку» [13, с. 36].

Характеризуючи примус, що застосовується до порушника суб'єктом владних повноважень (у цьому випадку – судом), варто з'ясувати сутність поняття «державний примус». Звертаючись до його дослідження, необхідно відзначити такі визначення, запропоновані науковцями, що розробляли проблематику державного примусу як у загальнотеоретичному, так і галузевому значеннях.

Так, С.С. Алексеев вважав, що «державний примус, виражений у праві, – це зовнішній вплив на поведінку, основане на організованій силі держави, на наявності в нього «речовинних» знарядь влади й спрямоване на зовні, безумовне (непохитне) твердження державної волі» [14, с. 106].

Б.Т. Базилев відзначає, що «державний примус є здійснюваний компетентними органами й посадовими особами владний вплив у вигляді приписання певного поведінки (психічний примус) або у формі безпосередньої дії (фізичний примус)» [15, с. 40].

На думку Н.В. Хорошак, державний примус має загальний характер і спрямований на усі сфери суспільних відносин, водночас у кожній з них він набуває специфічного прояву, наповнюється особливим змістом. Саме тому на доктринальному рівні виділяють галузеві види примусу, такі як: кримінальний примус; примус, що реалізується в адміністративних, фінансових, екологічних, митних, цивільних та інших правовідносинах [9, с. 37].

Отже, державний примус – це діяльність компетентних державних органів чи посадових осіб, яка спрямована на охорону та відновлення порушених прав чи інтересів, забезпечується за допомогою примусового впливу на суб'єктів права з метою підпорядкування їх поведінки нормам права.

Виходячи із вищевикладеного поняття державного примусу, можна сформулювати поняття примусу процесуального, який застосовується під час здійснення цивільного судочинства.

Так, процесуальний примус як один із видів державного примусу є невід'ємною складовою механізму цивільного процесуального регулювання. Учасники цивільного процесу та інші особи, присутні у залі судового засідання, мають надані державою права та покладені нею ж обов'язки. При цьому норми ЦПК України щодо процесуального примусу визначають межі здійснення зазначеними особами процесуальних прав і виконання ними процесуальних обов'язків. Наділяючи правами та обов'язками, держава розраховує на виконання нормативних приписів завдяки самосвідомості суб'єктів. Однак у випадку порушення учасниками цивільного процесу та (або) іншими особами, присутніми у залі судового

засідання, встановлених у суді правил процесуальний примус у вигляді закріплених у ЦПК України заходів стає реально дієвою та вагомою гарантією виконання та дотримання правових норм усіма суб'єктами цивільних процесуальних відносин, окрім суду [16, с. 319].

Цивільний процесуальний примус як один із видів державного примусу характеризується такими самими ознаками, як і державний примус. Зокрема, це: правовий характер, оскільки такий примус здійснюється на підставі та в рамках права; спрямованість на охорону та відновлення порушених прав та інтересів учасників процесу; специфічна форма правозастосовчої діяльності спеціально уповноваженого державного органу (суду); примусовий характер, оскільки застосовується всупереч волі та бажанню відповідних суб'єктів та є впливом на їхню свідомість і поведінку. При цьому примус може набувати форм психічного, фізичного або іншого впливу, однак, незважаючи на відмінності цих форм, усі вони є результатом зовнішнього примусового впливу, пов'язаного з обмеженням волі суб'єкта та іншими правообмеженнями; підставою його застосування є вчинення певного порушення.

Водночас примус, який застосовується під час здійснення цивільного судочинства, має свої, притаманні лише йому особливості, зумовлені юридичною природою цивільних процесуальних правовідносин. Зокрема, метою застосування цивільного процесуального примусу є реагування на порушення встановлених правил поведінки в суді, а також припинення правопорушень, які перешкоджають здійсненню цивільного судочинства та (або) порушують права і інтереси учасників процесу. Окрім цього, він має місце у разі, коли авторитету закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів недостатньо. Процесуальний примус у цивільному судочинстві проявляється у вигляді застосування відповідних заходів, тобто здійснюється у певній передбаченій законом процесуальній формі.

Крім того, цивільний процесуальний примус повинен мати певні межі ефективності в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, тобто бути оптимальним за результатами свого правового впливу. При цьому загальна спрямованість примусу має визначатися завданнями судочинства як справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [17, с. 202].

Отже, цивільним процесуальним примусом є фізичний або моральний (психологічний) вплив держави на учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, для забезпечення їх належної поведінки під час розгляду цивільної справи, який у вигляді встановлених законом правообмежень застосовується безпосередньо судом або за його дорученням іншими уповноваже-

ними особами у випадках, коли авторитет закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів виявляються недостатніми.

Окрім цього, варто відзначити, що застосування цивільного процесуального примусу у разі вчинення правопорушення має допоміжне значення та не пов'язане з обов'язком порушника нести відповідальність.

Як співвідносяться цивільний процесуальний примус і цивільна процесуальна відповідальність?

Деякі вчені підтримують позицію, згідно з якою процесуальний примус, який застосовується під час здійснення цивільного судочинства, є тотожним поняттю цивільної процесуальної відповідальності. Так, ще у Цивільному процесуальному кодексі УРСР 1963 року (далі – ЦПК УРСР 1963 р.) була закріплена концепція наявності цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, що виражалась у формі цивільних процесуальних штрафів. Передбачена ЦПК УРСР 1963 р. цивільна процесуальна відповідальність була заходом майнового впливу, який застосовувався судом до осіб, котрі не виконали покладені на них конкретні процесуальні обов'язки. Зокрема, у ЦПК УРСР 1963 р. цивільні процесуальні штрафи встановлювались за: неявку в суд свідка (ст. 44); неподання на вимогу суду письмових і речових доказів (ст. ст. 48, 53); порушення вжитих судом заходів із забезпечення позову (ст. 153); неповідомлення особами, які беруть участь у справі, про зміну своєї адреси (ст. 95); порушення порядку під час розгляду справи (ст. 164); неявку в судові засідання будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, та їх представників (ч. 6 ст. 172, ч. 1 ст. 174).

Із моменту законодавчої регламентації у ЦПК УРСР 1963 р. цивільної процесуальної відповідальності відповідна проблема почала активно обговорюватися у правознавстві.

Вперше поняття «цивільна процесуальна відповідальність» було вжито у спільній роботі Н.О. Чечіної та П.С. Елькінда «Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности» (1973 р.) [18], присвяченій кримінальній та цивільно-процесуальній відповідальності. ВУ подальшому зазначена проблематика привернула до себе увагу інших науковців. Низка учених (В.В. Бутнев [2, с. 20], І.М. Зайцев [19, с. 93], І.М. Лукіна [20, с. 38]), визнають існування цивільної процесуальної відповідальності та розглядають її як складову частину більш широкого складу – процесуальної відповідальності, що становить самостійний вид юридичної відповідальності.

Інша група вчених (Б.Т. Базилев [15, с. 41], І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин [21, с. 187], С.С. Бичкова [16, с. 318], В.В. Комаров [22, с. 373]) заперечує існування цивільної процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності.

Дійсно, для більшості галузей права характерна наявність однойменних видів юридичної відповідальності. Їх поняття співвідносяться із загальнотеоретич-

ним поняттям юридичної відповідальності як окреме із загальним. Відповідно, поняття цивільної процесуальної відповідальності має виводитися з більш загального поняття юридичної відповідальності.

Варто погодитись із висловленою в юридичній літературі позицією, що специфіка цивільної процесуальної відповідальності має визначатись, виходячи із особливостей цивільного процесуального права, серед яких: метод правового регулювання, цивільні процесуальні відносини, правовий статус учасників процесу, характер застосовуваних санкцій. Виходячи з цього, цивільною процесуальною відповідальністю є встановлені нормами цивільного процесуального права заходи процесуального примусу, що застосовуються судом у встановленому законом порядку до учасників цивільного процесу (осіб, які беруть участь у справі та інших учасників процесу) за вчинення цивільного процесуального правопорушення у вигляді позбавлення порушника суб'єктивного цивільного процесуального права чи покладання на нього нових або додаткових обов'язків [20, с. 38].

Однак на підставі вищевикладеного для існування цивільної процесуальної відповідальності особи, що зловживає своїми процесуальними правами або не виконує покладені на неї обов'язки, постає необхідність виокремлення виду правопорушення, що має самостійний характер, – цивільного процесуального правопорушення, якого законодавством не передбачено.

При цьому встановлення цивільної процесуальної відповідальності має пов'язуватися з наслідками нездійснення або неналежного здійснення особистого інтересу, що в цілому не відповідає теорії юридичної відповідальності. Крім того, примус щодо сторін та інших осіб, які беруть участь у справі і які мають юридичну заінтересованість у вирішенні справи, до реалізації своїх прав та виконання своїх обов'язків під загрозою застосування заходів процесуальної відповідальності, не відповідає ні методу правового регулювання цивільних процесуальних відносин, ні принципам цивільного процесу та протирічить загальній конструкції юридичної відповідальності [22, с. 373–374].

Водночас, якщо під час здійснення цивільного судочинства мають місце порушення адміністративного, кримінального або цивільно-правового характеру, то за цих обставин варто говорити про обрання до правопорушника мір відповідальності, передбачених цивільним, адміністративним, кримінальним законодавством, а також нормативними актами про статус окремих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, що передбачають їх дисциплінарну відповідальність (прокурорів, адвокатів та ін.).

Так, якщо в діях чи бездіяльності особи, яка не виконує процесуальних обов'язків, наявні ознаки адміністративного правопорушення (наприклад, nepідкорення розпорядженню головуєчого), суд одночасно із застосуванням заходів процесуального примусу вирішує питання щодо застосування до такої особи адміністративної відповідальності відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Наяв-

ність в діях порушника ознак злочину зобов'язує суд повідомити про цей злочин відповідні правоохоронні органи в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. Про порушення процесуальних обов'язків особами, участь у цивільному процесі для яких є службовою (посадовою) або професійною діяльністю, що пов'язано із порушенням правил відповідної професійної етики та дисципліни, суд може повідомити органи, які відповідно до законодавства уповноважені притягати таких осіб до дисциплінарної відповідальності: щодо адвокатів – кваліфікаційно-дисциплінарну комісію (ст. 33 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), щодо працівників прокуратури – відповідного прокурора (ст. 10 Дисциплінарного статуту прокуратури України). Крім того, відповідно до ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження може бути притягнуто і суддю.

Тому, з огляду на вищевикладене, можна говорити про відсутність потреби в існуванні власне цивільної процесуальної відповідальності, оскільки якщо під час здійснення цивільного судочинства і виникають підстави для притягнення осіб до юридичної відповідальності, то у кожному конкретному випадку вона застосовується за допомогою правових засобів інших галузей права – кримінального, адміністративного, цивільного тощо.

Таким чином, на наш погляд, досліджуючи питання сутності заходів впливу, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, необхідно оперувати саме поняттям процесуального примусу, а не відповідальності, оскільки саме воно найбільш точно і правильно характеризує метод правового регулювання, який застосовується законодавцем для регламентації відповідного процесуального інституту.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У результаті дослідження поняття та юридичної природи процесуаль-

ного примусу, який застосовується у цивільному судочинстві, а також визначення його співвідношення із суміжними правовими категоріями – процесуальним примусом та цивільною процесуальною відповідальністю – ми дійшли таких висновків:

1. Цивільний процесуальний примус – це фізичний або моральний (психологічний) вплив держави на учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, для забезпечення їх належної поведінки під час розгляду цивільної справи, який у вигляді встановлених законом правобмежень застосовується безпосередньо судом або за його дорученням іншими уповноваженими особами у випадках, коли авторитет закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів виявляються недостатніми.

2. Метою застосування цивільного процесуального примусу є охорона та відновлення порушених прав та інтересів учасників цивільного судочинства, шляхом припинення правопорушень, які перешкоджають здійсненню судочинства, а також належне реагування на порушення встановлених правил поведінки в суді.

3. Особливості цивільного процесуального примусу зумовлені юридичною природою суспільних відносин, які він регулює. Тому необґрунтованим є ототожнення поняття «цивільний процесуальний примус» та «цивільна процесуальна відповідальність», оскільки застосування процесуального примусу у цивільному процесі має допоміжне значення та не покладає на особу порушника додаткових обов'язків. Отже, для акцентування на сутності заходів впливу, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, необхідно оперувати саме поняттям процесуального примусу, а не відповідальності, оскільки саме воно найбільш точно і правильно відбиває метод правового регулювання, який застосовується законодавцем для регламентації відповідного процесуального інституту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чечина Н.А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права / Надежда Александровна Чечина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. – 103 с.
2. Бутнев В.Б. Сущность и порядок реализации гражданской процессуальной ответственности : [текст лекций] / Виктор Вадимович Бутнев. – Ярославль, 1989. – 48 с.
3. Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве / Галина Николаевна Ветрова. – М. : Наука, 1991. – 160 с.
4. Кузнецов Н.В. Санкции в гражданском процессуальном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Николай Васильевич Кузнецов. – Саратов, 1981. – 18 с.
5. Юдин А.В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... доктор. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Андрей Владимирович Юдин, науч. конс. В.А. Мусин. – СПб., 2009. – 47 с.
6. Приходько А.И. Воспрепятствование разрешению дел в арбитражных судах: актуальные вопросы судебного правоприменения / Арсений Игоревич Приходько. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 259 с.
7. Тлумачний словник сучасної української мови : [50 000 сл.] / уклад. І.М. Забіяка. – К. : Арії, 2007. – 512 с.
8. Словник української мови : в 11 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/prymus>.
9. Коваль Д.О. Система заходів процесуального примусу у фінансовому праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Д.О. Коваль ; Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України. – К., 2011.
10. Ровинський Ю.О. Поняття та види державного примусу / Ю.О. Ровинський // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2010. – № 49. – С. 27–33.
11. Кабальський Р.О. Роль і місце примусу у правовій нормативності / Р.О. Кабальський. // Форум права. – 2007. – № 1. – С. 94–98.

12. Котюк В. О. Теорія права. Курс лекцій : [навч. посіб. для юрид. фак. вузів] – К. : Вентурі, 1996. – 147 с.
13. Серегина В.В. Государственное принуждение по советскому праву. – Воронеж : Издательство Воронежского ун-та, 1991. – 120 с.
14. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе / С.С. Алексеев. – Москва, 1971. – 223 с.
15. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б.Т. Базылев. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 120 с.
16. Цивільне процесуальне право України : [підручник] / [С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – 760 с.
17. Цивільний процес України : [підручник] / за ред. Є.О. Харитоновна, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубевої ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». – К. : Істина, 2011. – 532 с.
18. Чечина Н.А. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности / Н.А. Чечина, П.С. Элькин // Сов. государство и право. – 1973. – № 9. – С. 33–41.
19. Зайцев И.М. Гражданская процессуальная ответственность / И.М. Зайцев // Государство и право. – 1999. – № 7. – С. 93–96.
20. Лукіна Ірина Михайлівна. Цивільна процесуальна відповідальність: проблеми галузевої класифікації [Текст] : монографія / І. М. Лукіна, В. А. Кройтор. – Донецьк : Ноулджд, Донец. від-ня, 2013. – 480 с.
21. Самощенко Н. С. Ответственность по советскому законодательству // И. С. Самощенко, М. Х. Фарушкин. – М. : Юрид. лит. 1971. – 239 с.
22. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В.В. Комарова. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 928 с.

УДК 347.91:347.943:947.7

ПОКАЗАННЯ СВІДКА В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ У ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

WITNESS TESTIMONY IN A CIVIL CASE IN TIMES OF KIEVAN RUS

Новікова Н.А.,
суддя

Господарського суду Харківської області

Статтю присвячено висвітленню процесуально-правового статусу свідка в цивільних справах у часи Київської Русі. Проаналізовано особливості використання показань свідка в судочинстві Київської Русі. Автор акцентує увагу на залученні, дослідженні та оцінці показань свідка.

Ключові слова: цивільний процес, свідок, судове доказування, показання свідка.

Статья посвящена освещению процессуально-правового статуса свидетеля по гражданским делам во времена Киевской Руси. Проанализированы особенности использования показаний свидетеля в судопроизводстве Киевской Руси. Автор акцентирует внимание на привлечении, исследовании и оценке показаний свидетеля.

Ключевые слова: гражданский процесс, свидетель, судебное доказывание, показания свидетеля.

The article is devoted to highlighting procedural and legal status of a witness in civil cases in Kiev Rus. The feature of using witness testimony in the proceedings of Kiev Rus is analyzed. Author focuses on attracting, analyzing and evaluation of witness testimony.

Key words: civil procedure, witness, court evidence, witness testimony.

Постановка проблеми. Показання свідка в судових справах є одним із традиційних засобів доказування, що використовувався на українських землях в давні часи. Малограмотність населення, слаборозвинені технічні науки приводили до того, що письмові докази та висновки експертів почали використовуватися набагато пізніше, ніж інші засоби доказування. Фактично на перше місце в ранні часи виходили особисті докази, зокрема, пояснення сторін та показання свідків. Ось чому в першій державі східних слов'ян – Київській Русі – показання свідків як засіб доказування був одним із найбільш регламентованих засобів доказування в давньоруському законодавстві.

Стан дослідження. Показання свідка в судочинстві Київської Русі вивчали як дореволюційні науковці (В. Демченко, Н. Дювернуа, С. Пахман тощо),

так і науковці радянського періоду (Б.Д. Греков, С.В. Юшков тощо). Також цей засіб доказування аналізували вітчизняні науковці, такі як О.О. Шевченко, О.Й. Вовк, В.П. Капелюшний, М.О. Шевченко тощо. Незважаючи на обширність наукових праць із теми дослідження, багато питань, присвячених показанням свідка у цивільному процесі, залишилися невисвітленими, необґрунтованими або мають спірний характер. Саме тому метою статті є подальше вивчення юридичної природи показань свідка в цивільних справах у часи Київської Русі, де основна увага автора буде звертатися на використання показань свідка під час їх залучення у справу, дослідження та їх оцінку.

Виклад основного матеріалу. Показання свідків були широко представлені в судочинстві Київ-